

توسعه و حل مدل زمان بندی مسابقات در لیگ حرفه ای فوتبال ایران

کامران شهانقی*، میلاد محمدی دارانی و محمد مشرف جوادی و کیان نجف زاده

کلمات کلیدی

چکیده:

استفاده از مدل های ریاضی و رویکرد تحقیق در عملیات در برنامه ریزی و زمان بندی مسابقات ورزشی با توجه به گسترش رشته ها و افزایش محدودیت ها و پیچیدگی های مسابقات، افزایش چشم گیری یافته است. لیگ های حرفه ای فوتبال نیز از این قاعده مستثنی نیستند. در این مقاله مسئله زمان بندی لیگ برتر فوتبال ایران با توجه به معیارهای وقفه و اثر انتقال به جلو مورد بررسی قرار می گیرد. علاوه بر این، یک معیار جدید تحت عنوان «وقفه برای تیم های مطرح» معرفی شده - است که تا کنون در مسئله زمان بندی ورزشی در نظر گرفته نشده است. برنامه ی زمان بندی طی سه مرحله که در هر مرحله اهداف متفاوتی دنبال می شود، بدست می آید. در این مراحل سه گانه از روشی هایی مبتنی بر تئوری گراف و الگوریتم تبرید شبیه سازی شده استفاده شده است. در نهایت جواب های بدست آمده از الگوریتم با وضع موجود و همین طور با جواب های موجود در ادبیات موضوع مقایسه شده اند که کارایی خوب الگوریتم حل را نشان می دهد.

زمان بندی ورزشی،
حداقل کردن وقفه،
حداقل کردن اثر انتقال به جلو،
الگوریتم تبرید شبیه سازی شده

روشهایی در ترکیبیات^۳ برای برنامه ریزی مسابقات ساده وجود دارد- اما هنگامی که پای محدودیت های مختلف از سوی ذینفعان و سازمان های متولی امر به مسئله باز می شود، با یک مسئله بسیار سخت بهینه سازی روبرو می شویم. این محدودیت ها حداقل هایی را در باره ی عادلانه بودن زمان بندی، جذابیت بازی ها، مسائل پشتیبانی و لجستیکی، پخش تلویزیونی، کیفیت برگزاری، حمایت از ورزش ملی و ... تضمین می کنند. خواننده به منظور مرور کاملی بر انواع محدودیت های قابل اعمال بر مسئله ی زمان بندی ورزشی به راسموسن و تریک^۴ [۱] و کندال و همکاران^۵ [۲] ارجاع داده می شود.

دورا^۶ [۳] در میان پیشتانان کارهای تئوری روی زمان بندی ورزشی بوده است. وی در مقاله ی خود به بررسی مسائل زمان بندی ورزشی با استفاده از تئوری گراف پرداخته است. او به برنامه ی هر لیگ ورزشی یک گراف کامل نسبت می دهد که گره ها نشان دهنده ی تیم ها و یال ها نشان دهنده ی بازی های بین تیم ها هستند. رسا و والیس^۷ [۴] نیز برخی روش های موجود را

۱. مقدمه

امروزه ورزش به یک تجارت بزرگ تبدیل شده است و شاهد آن هستیم که همه ساله شهرها و کشورهای زیادی برای بدست آوردن میزبانی رقابت هایی مانند المپیک و جام جهانی فوتبال با هم مبارزه می کنند و بدین طریق فرصت های اقتصادی، مشاغل جدید و توسعه و نوسازی زیرساخت ها را برای خود به ارمغان می آورند. لیگ های حرفه ای ورزشی نیز با جذب میلیون ها هوادار، سرمایه گذاری های سنگینی به دنبال دارند. در نتیجه ی همین گستردگی و اهمیت، نیاز به وجود زمان بندی ورزشی^۲ برای مسابقات ورزشی همواره احساس می شده است. شاید در نگاه اول، مسئله ی زمان بندی، کاملاً ساده و کم اهمیت جلوه کند-

تاریخ وصول: ۸۹/۵/۲۹

تاریخ تصویب: ۸۹/۱۲/۱۴

*نویسنده مسئول مقاله: دکتر کامران شهانقی، دانشکده مهندسی صنایع، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ایران، shahanaghi@iust.ac.irمیلاد محمدی دارانی، دانشکده مهندسی صنایع، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ایران، milad_e_mohammadi@yahoo.comمحمد مشرف جوادی، دانشکده مهندسی صنایع، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ایران، mohammad_moshref_j@ind.iust.ac.ir^۲ - Sport Scheduling^۳ - Combinatorial Mathematics^۴ - Rasmussen and Trick^۵ - Kendall et al.^۶ - De Werra.^۷ - Rosa and Wallis

حاصل از آن بحث خواهد شد. در بخش پایانی نیز به نتیجه گیری و ارائه ی زمینه ی تحقیقات آتی بحث پرداخته می شود.

۲. تعریف مسئله

کلیه ی تعاریف مسئله شامل واژگان فنی و لغات و اصطلاحات کلیدی از کندال و دیگران [۲] آمده است.

۱-۲. واژگان فنی

زمان بندی در لیگ های ورزشی به دو کلاس اصلی تقسیم می شود. ۱- دارای محدودیت زمانی؛ در این حالت تعداد هفته ها، حداقل میزان ممکن است. به منظور برگزاری مسابقات با محدودیت زمانی، همه ی تیم ها بایست در همه ی هفته ها (دور^۶) بازی کنند. به این حالت، حالت «فشرده»^۷ نیز گفته می شود. در این مقاله، این حالت به عنوان پیش فرض در نظر گرفته می شود.

۲- بدون محدودیت زمانی؛ تعداد هفته ها از می می تعداد دوره های مورد نیاز، بیشتر است و لازم نیست که همه ی تیم ها در همه ی هفته ها بازی کنند.

در این مسئله به تعداد n (عدد زوج) تیم وجود دارد که هر تیم باید در مقابل تیم های دیگر، $(l >= 1)$ بار بازی کند. در این حالت در کل باید به تعداد $l(n*(n-1)/2)$ بازی برگزار شود و تعداد هفته های مورد نیاز برابر است با $(n-1)l$ هفته که هر تیم باید یک بازی در هر هفته انجام دهد.

حال باید تعیین کرد که کدام تیم های n از مجموعه ی تیم ها، در کدام هفته $t=1, \dots, (n-1)l$ در ورزشگاه کدام تیم باید با هم بازی کنند. در اکثر اوقات $l=1$ (لیگ دوره ای یک مرحله ای^۸) و یا $l=2$ (لیگ دوره ای دو مرحله ای^۹ (رفت و برگشتی)) می باشد که عمدتاً ترتیب مسابقات در نیم فصل دوم مانند نیم فصل اول است و فقط تیم های میزبان عوض می شوند. به این حالت «برنامه ی معکوس شده»^{۱۰} می گویند.

معمولاً برنامه ی یک لیگ ورزشی با استفاده از «برنامه ی رقبا^{۱۱}» و «مجموعه ی الگوها^{۱۲}» مشخص می شود. به مجموعه ی الگوها «الگوی میزبان-مهمان»^{۱۳} نیز گفته می شود. جدول رقبا، یک جدول $n*(n-1)$ است با ورودی های $\{i\} \setminus \{j\}$ $opp_{ij} \in \{1, \dots, n\}$ که رقیب تیم i در هفته ی t ام را مشخص می کند. جدول ۱ یک جدول رقبا برای ۶ تیم را نشان می دهد.

تحلیل کرده و از طریق ریاضی نشان داده اند که در الگوریتم هایی که بازی ها هفته به هفته برنامه ریزی می شوند، امکان شکست وجود دارد. دورا در [۵] برای اولین بار محدودیت های مکانی را نیز به مسئله اضافه نموده و با هم با استفاده از تئوری گراف، راه حلی را برای برنامه ریزی مسابقات ارائه کرده است. این قبیل تحقیقات مقدماتی اما بسیار پر اهمیت، زمینه ای برای تحقیقات آتی محققان به منظور توسعه و حل مدل های تئوری و عملی بوده است.

فوتبال نیز به عنوان یکی از ورزش های پرطرفدار، سهم عمده ای از تحلیل های عملی را به خود اختصاص داده است. مقالات متعددی به برنامه ریزی لیگ های فوتبال کشورهای مختلف پرداخته اند. از جمله بارش و همکاران^۱ [۶] برنامه ای برای لیگ های آلمان و اتریش ارائه می دهند که در آن علاوه بر معیار مسابقات داخلی، بازی های اروپایی نیز در نظر گرفته شده است. در این مقاله از روش شاخه و کران برای حل مسئله استفاده شده است. دلاکورچه و الیوری^۲ [۷] برنامه ی زمان بندی ورزشی فوتبال در لیگ ایتالیا را ارائه می دهند که در آن تمرکز بیشتر بر پوشش کامل بازی ها از شبکه های تلویزیونی بوده است و در آن از یک روش سه مرحله ای برای حل استفاده شده است. ریبیرو و اوروتیا^۳ [۸] نیز مساله ی زمان بندی مسابقات فوتبال در لیگ برزیل را با هدف بیشینه کردن سود شبکه های تلویزیونی و عادلانه بودن زمان بندی مد نظر قرار می دهند و یک روش سه مرحله ای را برای حل مدل به کار می گیرند.

لیگ شیلی با توجه به تفاوت های ساختاری خاص آن در [۹] به صورت مدل برنامه ریزی عدد صحیح درآمده است و به دلیل تعداد زیاد محدودیت ها، هدف تنها یافتن جوابی شدنی بوده است. راسموسن^۴ [۱۰] نیز برنامه ی زمان بندی در لیگ سه دوره ای دانمارک را در نظر می گیرد و از روش تجزیه ی بندر^۵ برای حل مدل استفاده می کند.

در این مقاله نیز قصد آنرا داریم تا مدلی برای برنامه ریزی لیگ برتر فوتبال ایران ارائه دهیم تا نقاط ضعفی که این لیگ در سال های اخیر با آن مواجه بوده است را حتی المقدور بهبود دهیم. برخی از فاکتورهای در نظر گرفته شده در این مقاله مخصوص به لیگ ایران هستند و تا کنون در مقالات مشابه مورد بررسی قرار نگرفته اند. در ادامه مروری بر واژگان فنی زمان بندی ورزشی خواهیم داشت. در بخش ۳ مدل ریاضی مسئله ارائه می شود و روش حل مسئله در بخش ۴ توضیح داده می شود. در بخش ۵ مدل مسئله برای لیگ فوتبال ایران پیاده سازی می شود و نتایج

⁶ - Time-Constrained

⁷ - round

⁸ - Compact

⁹ - Time-Relaxed

¹⁰ - Single round-robin tournament (SRRT)

¹¹ - Double round-robin tournament (DRRT)

¹² - Mirrored Schedule

¹³ - Opponent schedule

¹⁴ - Pattern set

¹⁵ - Home-Away pattern

¹ - Bartsch et al.

² - Della Corce and Oliveri

³ - Ribeiro and Urrutia

⁴ - Rasmussen

⁵ - Bender Decomposition

جدول ۱. نمونه‌ای از جدول رقبا برای ۶ تیم

هفته‌ها	۱	۲	۳	۴	۵
تیم ۱	۶	۳	۵	۲	۴
تیم ۲	۵	۶	۴	۱	۳
تیم ۳	۴	۱	۶	۵	۲
تیم ۴	۳	۵	۲	۶	۱
تیم ۵	۲	۴	۱	۳	۶
تیم ۶	۱	۲	۳	۴	۵

جدول ۳. نمونه‌ای از یک برنامه‌ی زمان بندی برای لیگ ۶ تیمی

هفته‌ها	۱	۲	۳	۴	۵
تیم ۱	+۶	-۳	+۵	-۲	+۴
تیم ۲	+۵	-۶	-۴	+۱	-۳
تیم ۳	-۴	+۱	+۶	-۵	+۲
تیم ۴	+۳	-۵	+۲	-۶	-۱
تیم ۵	-۲	+۴	-۱	+۳	+۶
تیم ۶	-۱	+۲	-۳	+۴	-۵

۲-۲. حداقل کردن وقفه‌ها

اولین هدف در برنامه‌ریزی لیگ‌های ورزشی (با هر تحقیق دیگر در این زمینه) حداقل کردن وقفه‌هاست. دورا [۳] نشان داده است که برای یک لیگ n تیمی (دوره‌ای تک مرحله‌ای) (SRRT) حداقل تعداد وقفه‌ها برابر با $n-2$ است. همچنین برای لیگ دوره-ای رفت و برگشتی معکوس شده^۲ تعداد وقفه‌ها برابر با $3n-6$ است. تعداد وقفه‌های کم تضمین می‌کند که لیگ عادلانه‌تر برگزار شود و علاوه بر این استقبال طرفداران از مسابقات افزایش می‌یابد.

۳-۲. حداقل کردن اثر انتقال به جلو^۳

برای یک برنامه‌ی SRRT با n تیم، کندال و همکاران [۲] بیان می‌کنند که تیم i اثر انتقال به جلو به تیم j می‌دهد، هرگاه تعدادی تیم‌ها با تیم i در هفته t و با تیم j در هفته $t+1$ برای بعضی از t ها از 1 تا n بازی داشته باشند. برای حالت ایده‌آل با در نظر گرفتن اثر انتقال به جلو، هیچ تیم x ، i و j نباید وجود داشته باشند به طوری که تیم‌های x و j هر دو در مقابل تیم i و بلافاصله بعد از بازی در مقابل تیم i بازی کنند.

برای اندازه‌گیری این اثر، از ماتریس اثر انتقال به جلو (ماتریس $n*n$) استفاده می‌شود. هر درایه‌ی c_{ij} اثرهای انتقال به جلویی که تیم i به تیم j می‌دهد را می‌شمارد. می‌توان نشان داد $c_{ii}=0$

و $\sum_{j=1}^n c_{ij} = \sum_{i=1}^n c_{ij} = n-1$ (به ازای تمامی سطرها و ستون‌ها و

$i, j = 1, \dots, n$). کیفیت زمان بندی با توجه به این عامل را با

کمیتی به نام coe اندازه می‌گیرند که $coe = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n c_{ij}^2$. مقدار

ایده‌آل و حداقل coe برابر با $n(n-1)$ است. به این معنی که تمامی عناصر غیر قطر اصلی ماتریس برابر با ۱ باشند.

علت در نظر گرفتن چنین معیاری این است که اگر تیم i تیم قدرتمندی باشد، رقیب این تیم در هفته‌ی t پس از یک بازی سنگین، همراه با مصدومیت و محرومیت برای بازیکنان و بی-روحیه از شکست احتمالی، باید در هفته‌ی $t+1$ به مصاف تیم j

یک مجموعه الگو نیز یک جدول $(n-1)*n$ با عناصر ۰ و ۱ است که به ترتیب حالت‌هایی که تیم i در هفته‌ی t میزبان یا مهمان است را نشان می‌دهد. اگر به ازای $t=2, \dots, n-1$ دو ورودی متوالی سطر t ام $(h_{i,t-1}, h_{it})$ مساوی باشند، می‌گوییم تیم i در هفته‌ی t یک «وقفه» دارد. بنا به دلایلی-که بعداً بحث خواهد شد- اکثر برگزارکنندگان مسابقات تمایل دارند که روند یک در میان میزبان به مهمان برای همه‌ی تیم‌ها حفظ شود. برخی برگزارکنندگان مسابقات به دلیل مشکلاتی نظیر بعد جغرافیایی، معیارهایی مانند مسافت پیموده شده‌ی تیم‌ها را بر عامل ذکر شده ترجیح می‌دهند. در جدول ۲، یک مجموعه‌ی الگو برای مسابقاتی شامل ۶ تیم نشان داده شده است. به عنوان مثال در اینجا تیم ۳ در هفته ۳ یک وقفه دارد.

جدول ۲: یک مجموعه الگو برای ۶ تیم

هفته‌ها	۱	۲	۳	۴	۵
تیم ۱	۱	۰	۱	۰	۱
تیم ۲	۱	۰	۰	۱	۰
تیم ۳	۰	۱	۱	۰	۱
تیم ۴	۱	۰	۱	۰	۰
تیم ۵	۰	۱	۰	۱	۱
تیم ۶	۰	۱	۰	۱	۰

لازم به ذکر است که تیم‌هایی که ورزشگاه مشترک دارند باید درایه‌های برعکس هم داشته باشند. نکته‌ی حائز اهمیت دیگر این است که یک مجموعه‌ی الگوها باید شدنی باشد. بدین معنی که بتوان یک برنامه‌ی رقبا که با آن تطابق داشته باشد ارائه داد. در غیر این صورت مجموعه‌ی الگوها نشدنی است.

از ترکیب یک مجموعه‌ی الگو و یک برنامه‌ی رقبای منطبق با آن، یک برنامه‌ی زمان بندی برای لیگ بدست می‌آید. در جدول ۳ یک نمونه از برنامه‌ی زمان بندی برای ۶ تیم نشان داده شده است. اعداد مثبت نشان‌دهنده میزبان بودن تیم و اعداد منفی نشان-دهنده مهمان بودن تیم در هفته مربوطه است.

² - Mirrored double round-robin tournament

³ - carry-over effect

¹ - break

$$\sum_{j \in N \setminus \{i\}} (x_{ijt-1} + x_{jit}) - br_{it} \leq L, i \in N, t = 2, \dots, T \quad (4)$$

$$\sum_{j \in N \setminus \{i\}} (x_{jtt-1} + x_{jtt}) - br_{it} \leq L, i \in N, t = 2, \dots, T \quad (5)$$

$$\sum_{i \in N} \sum_{t=2}^T br_{it} \leq n-2 \quad (6)$$

هدف مدل حداقل کردن هزینه‌های کل می‌باشد. محدودیت (۲) تضمین می‌کند که همه‌ی بازی‌ها یک بار برنامه‌ریزی شوند. معادله‌ی (۳) باعث می‌شود هر تیم در هر هفته دقیقاً یک بازی انجام دهد. محدودیت‌های (۴) تا (۶) متغیرهای x_{ijt} را با متغیرهای مربوط به وقفه br_{it} مرتبط می‌سازند و جستجو را به زمانبندی‌هایی شامل $n-2$ وقفه محدود می‌سازد.

۳-۲. مدل توسعه یافته

حال به منظور حداقل کردن اثر انتقال به جلو، می‌توانیم عبارتی را به عنوان تابع هدف در نظر بگیریم. فرض کنید هفته‌ها را به صورت سیکلی در نظر بگیریم، به طوری که بعد از هفته‌ی $(n-1)$ ام -که هفته آخر است- هفته‌ی اول قرار بگیرد (در واقع در اینجا n هفته خواهیم داشت). با در نظر گرفتن $k=1, \dots, n$ به عنوان هفته‌ها، اثر انتقال به جلوی تیم i به تیم j به صورت زیر محاسبه می‌شود:

$$CO_{ij} = \sum_{l \in N \setminus \{i, j\}} \sum_{k=1}^{n-1} (x_{ilk} + x_{lik}) \times (x_{jlk(k+1)} + x_{jl(k+1)}) \quad (7)$$

در نتیجه به عنوان یک هدف دیگر خواهیم داشت:

$$\min \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n CO_{ij}^2 \quad (8)$$

در ادامه مشکل دیگری که در تعدادی از لیگ‌های فوتبال مشاهده می‌شود و تا کنون مورد توجه محققان قرار نگرفته است را بررسی می‌کنیم و آن وجود تعداد زیادی تیم از یک شهر بزرگ در مسابقات است. به خصوص اگر بعضی از آنها بسیار پرتعدادتر از بقیه تیم‌ها باشند. به عنوان مثال در لیگ فوتبال ایران تیم‌های بزرگ و پرتعداد استقلال و پیروزی تهران چنین خصوصیتی دارند. هنگامی که این دو تیم که متعلق به شهر تهران هستند با سایر تیم‌های تهرانی بازی دارند، فارق از اینکه از دیدگاه برنامه‌ریزی میزبان یا مهمان باشند، این بازی در ورزشگاه آزادی تهران و با حضور هواداران دو تیم -استقلال یا پیروزی- برگزار می‌شود و عملاً شرایط به گونه‌ای است که گویی در هر دو بازی رفت و برگشت این دو تیم میزبان هستند. در نهمین دوره‌ی لیگ برتر

برود که مسلماً تیم J از این شرایط منتفع خواهد شد. اگر تیم i تیم ضعیفی باشد، باز هم شرایط عادلانه‌ای برقرار نمی‌شود. این مشکل در لیگ حرفه‌ای ایران بارها مشاهده شده است. راسل^۱ در [۱۱] برای اولین بار مفهوم اثر انتقال به جلو را مطرح نمود و نشان داد که برنامه‌های متوازی برای n هایی که توانی از ۲ باشند وجود دارد و روشی را نیز برای بدست آوردن آن‌ها پیشنهاد کرد.

۴-۲. حداقل کردن هزینه‌ها

C_{ijt} هزینه‌ی آن است که تیم i در هفته‌ی t میزبان تیم j باشد. این هزینه‌ها می‌تواند شامل موارد مختلفی از جمله هزینه‌های عملیاتی، در اختیار نبودن استادبوم، انجام بازی‌های حساس و ... باشد. در چنین مسائلی هدف یافتن یک برنامه‌ی شدنی است، به طوری که هزینه‌های ذکر شده را حداقل کند.

۳. مدل ریاضی مسئله

۱-۳. مدل پایه‌ی مسئله

برای ساخت مدل، چون به دنبال برنامه‌هایی با حداقل وقفه هستیم -اکثر سازمانهای برگزارکننده‌ی لیگ‌ها، خود را به استفاده از برنامه‌های با حداقل وقفه مقید می‌کنند- بنابراین، معیار وقفه‌ها را به صورت محدودیت در مدل در نظر خواهیم گرفت. اگر مجموعه‌ی تیم‌ها را $N = \{1, \dots, n\}$ در نظر بگیریم و هفته‌ها را به صورت $t=1, \dots, T=n-1$ نشان دهیم، با معرفی دو متغیر:

x_{ijt} برابر با ۱ است اگر تیم i در هفته t میزبان تیم j باشد و در غیر اینصورت صفر.

br_{it} برابر با ۱ است اگر تیم i در هفته t وقفه داشته باشد و در غیر اینصورت صفر.

و پارامتر C_{ijt} به عنوان هزینه‌ی میزبانی تیم i در مقابل تیم j در هفته‌ی t

مدل پایه‌ی زمان بندی لیگ برای مسئله SRRT به صورت برنامه‌ریزی عدد صحیح به صورت زیر است [۱۲]:

$$\min \sum_{i \in N} \sum_{j \in N \setminus \{i\}} \sum_{t=1}^T C_{ijt} x_{ijt} \quad (1)$$

Subject to:

$$\sum_{t=1}^T (x_{ijt} + x_{jit}) = 1, i, j \in N, i < j \quad (2)$$

$$\sum_{j \in N \setminus \{i\}} (x_{ijt} + x_{jit}) = 1, i \in N, t = 1, \dots, T \quad (3)$$

¹ - Russell

برنامه ریزی عدد صحیح، برنامه ریزی محدود شده^۱، الگوریتم های ابتکاری و فراابتکاری می باشند. برای مرور بیشتر بر روری روش های حل، به [۲] ارجاع داده می شود.

در بسیاری از موارد، نویسندگان مختلف از روش های چندمرحله ای استفاده کرده اند.

به این صورت که مسئله به چند فاز جدا از هم اما مرتبط به هم تقسیم می شود و این مراحل به صورت متوالی حل شده و جواب نهایی بدست می آید. در این مقاله نیز از روشی سه مرحله ای برای حل مسئله استفاده شده است. در زیر فرآیند حل تشریح شده است.

۱- در ابتدا به دنبال یک مجموعه الگوها با حداقل تعداد وقفه خواهیم بود که برای لیگ ۱۸ تیمی ایران برابر است با $(۳ \times ۱۸ - ۶ = ۴۸)$. در ضمن علاوه بر اینکه تعداد وقفه ها نباید از ۴۸ عدد بیشتر باشد، هیچ تیمی نیز نباید در هفته ی دوم یا آخر و یا در دو هفته ی متوالی وقفه داشته باشد. همین طور این مجموعه الگو باید از ردیف های دو به دو مکمل تشکیل شده باشد.

۲- در این مرحله برنامه ی رقبایی ایجاد می شود که اولاً با مجموعه ی الگوی مرحله ی ۱ تطابق داشته باشد و ثانیاً میزان اثرهای انتقال به جلوی آن نزدیک به بهینه باشد.

۳- تا این مرحله از حل به جای تیم های واقعی از جایگزین (نمادهای i و j) استفاده شده است. در این مرحله تیم های واقعی طوری به برنامه ی زمان بندی لیگ اختصاص داده می شوند تا وضعیت مطلوبی از نظر وقفه های ایجاد شده برای تیم های استقلال و پیروزی و همین طور کل هزینه ها ایجاد شود.

در ادامه هر یک از گامها را با جزئیات بیشتری بررسی خواهیم کرد.

مرحله ۱: برای بدست آوردن مجموعه الگوی مورد نظر از روشی استفاده می شود که در بسیاری از مقالات به کار رفته است. اما دلیل اصلی استفاده از این روش این است که بسیاری از لیگ های دنیا برنامه های خود را بر اساس مجموعه الگوی خروجی این روش بنا می کنند. در برنامه ی لیگ نهم ایران نیز از همین مجموعه الگو استفاده شده است. این روش توسط دورا [۳] ارائه شده و بر تئوری گراف استوار است. خروجی این روش به صورت زیر است.

F_i بیانگر برنامه ی هفته ی i ام می باشد و هر زوج مرتب نشان دهنده ی یک بازی است (تیمها از ۱ تا n نام گذاری شده اند)

$$F_i = \{(n, i)\} \cup \{(a(i, k), b(i, k)) : k = 1, \dots, \frac{n}{2} - 1\}, \\ i = 1, \dots, n - 1$$

مجموعاً پنج تیم تهرانی در مسابقات حضور داشتند. در نتیجه هر یک از دو تیم استقلال و پیروزی ۲۲ بازی از ۳۴ بازی خود در لیگ ۱۸ تیمی ایران در ورزشگاه آزادی برگزار می کنند. در اینجاست که مجدداً با مشکل وقفه ها روبرو می شویم و باید توالی مناسبی از بازی ها در ورزشگاه آزادی و شهرستانها برقرار شود. به عنوان مثال در دور برگشت لیگ نهم، تیم استقلال ۷ بازی متوالی در ورزشگاه آزادی برگزار کرد که مسلماً چنین روندی بر کیفیت بازی ها تأثیر منفی قابل توجهی گذاشت.

تعداد این گونه وقفه ها را می توان به صورت زیر مدل کرد. اگر $t=2, \dots, 2n-2$ باشد و i یکی از دو تیم استقلال و پیروزی ($i \in \{s, p\}$) باشد و $j \in N \setminus \{i\}$ باشد و با تعریف پارامتر T_k به صورت زیر:

اگر تیم k تهرانی باشد برابر با ۱ و در غیر این صورت صفر ($k \in N$) خواهیم داشت:

$$br_i = \sum_{k=2}^{2n-2} \left[\left(\sum_{k \in N \setminus \{i\}} x_{ik(t-1)} \right) \left(\sum_{k \in N \setminus \{i\}} x_{kit} \times T_k \right) + \left(\sum_{k \in N \setminus \{i\}} x_{ki(t-1)} \times T_k \right) \left(\sum_{k \in N \setminus \{i\}} x_{kit} \right) + \left(\sum_{k \in N \setminus \{i\}} x_{ik(t-1)} \right) \left(\sum_{k \in N \setminus \{i\}} x_{ikt} \right) \right] \quad (9)$$

در این رابطه br_i بیانگر تعداد وقفه های ایجاد شده ناشی از بازی های متوالی در ورزشگاه آزادی تهران است. جمله اول در داخل کروشه تعداد وقفه هایی را می شمارد که دو تیم مطرح-استقلال و پیروزی- در یک هفته میزبان باشند و در هفته ی بعد مهمان یک تیم تهرانی باشند.

به همین ترتیب جمله ی دوم بیانگر وقفه هایی است که دو تیم مطرح در یک هفته مهمان یک تیم تهرانی باشند و در هفته ی بعد میزبان باشند و جمله ی سوم وقفه هایی را می شمارد که دو تیم مطرح در دو بازی متوالی میزبان باشند. در نتیجه به عنوان یک تابع هدف خواهیم داشت:

$$\min \sum_{i \in \{s, p\}} br_i \quad (10)$$

۴. روش حل

همانطور که در بخش قبل مشاهده شد، مدل ارائه شده یک برنامه ریزی عدد صحیح غیرخطی است و به خاطر گستردگی مسئله و تعداد زیاد متغیرها یک مسئله $NP-hard$ است ([۲] و [۱۲]).

در مقالات مختلف رویکردهای مختلفی برای حل این قبیل مسائل به کار رفته اند. این روشها عمدتاً شامل روش های چندمرحله ای،

¹ - Constraint Programming

² - Placeholder

z_{ir} برابر با ۱ است اگر سطر r ام به تیم i اختصاص یابد و در غیر اینصورت صفر.

h_{rt} برابر با ۱ است اگر ردیف r در هفته t میزبان است و در غیر اینصورت صفر (h_{rt} درایه های ماتریس ps هستند).

بنابراین با توجه به روش حل در مرحله ۱ مدل ریاضی مسئله به صورت زیر تغییر می کند:

$$\min F(x, z) \quad (11)$$

Subject to:

$$\sum_{r \in N} z_{ir} = 1, i \in N \quad (12)$$

$$\sum_{i \in N} z_{ir} = 1, r \in N \quad (13)$$

$$\sum_{j \in N \setminus \{i\}} x_{ijt} - \sum_{r \in N} h_{rt} z_{ir} = 0, i \in N; t = 1, \dots, T \quad (14)$$

$$z_{il} = z_{im}, \forall (i, j) \in D, (l, m) \in C \quad (15)$$

محدودیت (۲) و (۳) قبلاً توضیح داده شده اند. محدودیت (۱۲) و (۱۳) به ترتیب تضمین می کنند که به همه تیم ها یک سطر و هر سطر فقط به یک تیم اختصاص یابد.

محدودیت (۱۴) باعث تخصیص ردیف های مکمل به تیم هایی که دارای ورزشگاه مشترک هستند (مانند استقلال و پیروزی یا ذوب آهن و سپاهان) می شود. اکنون می توان در دو مرحله مسئله بالا را حل کرد.

مرحله ۲: برای بدست آوردن یک برنامه ی رقبای مناسب، جواب بدست آمده از مرحله ی قبل را به عنوان یک جواب اولیه در نظر می گیریم. سپس با استفاده از الگوریتم تبرید شبیه سازی شده^۱، به دنبال یک جواب خوب با توجه به اثر انتقال به جلو خواهیم بود. الگوریتم تبرید شبیه سازی شده اولین بار توسط کرکپاتریک و همکاران^۲ [۱۳] ارائه شد و یکی از روش های فراابتکاری برای حل مسائل با پیچیدگی محاسباتی بالا است. در این الگوریتم نه تنها جواب های بهتر مورد قبول هستند، بلکه جواب های همسایگی بدتر نیز احتمال پذیرش دارند. این استراتژی باعث فرار از جواب های بهینه محلی می شود.

رایت^۳ [۱۴] از جمله افرادی است که از الگوریتم SA برای حل مسئله زمان بندی لیگ بسکتبال نیوزیلند استفاده کرده است.

$$a(i+k) = \begin{cases} i+k & \text{اگر } (i+k) < n \\ i+k+n-1 & \text{اگر } (i+k) \geq n \end{cases}$$

$$b(i+k) = \begin{cases} i-k & \text{اگر } (i-k) > 0 \\ i-k+n-1 & \text{اگر } (i-k) \leq 0 \end{cases}$$

برای (n, i) : میزبان است اگر i عدد فرد باشد و i میزبان است اگر i زوج باشد.

برای $(a(i, k), b(i, k))$: میزبان است اگر k زوج باشد و $b(i, k)$ میزبان است اگر k فرد باشد.

زمان بندی که در جدول ۳ ملاحظه شد، خروجی این روش برای ۶ تیم است. اما این برنامه برای استفاده در لیگ رفت و برگشتی مناسب نیست. چراکه تیم های $n-2$ و $n-1$ در هفته ی آخر دور رفت و هفته ی اول دور برگشت، دو وقفه ی متوالی خواهند داشت و همین دو تیم در هفته ی آخر بازی ها نیز وقفه خواهند داشت. برای فائق آمدن بر این مشکل، در سه بازی آخر تیم n جای تیم های میزبان و مهمان را تعویض می کنند. جدول ۴ نمونه ای از این برنامه را برای ۶ تیم نشان می دهد. همانطور که مشاهده می شود، این مشکلات حل شده و همچنین برای هر ردیف ماتریس، یک ردیف مکمل (هنگامی که یک تیم میزبان است، تیم دیگر مهمان است و برعکس) وجود دارد.

جدول ۴. نمونه ای از خروجی مرحله اول برای لیگ ۶ تیمی

هفته ها	۱	۲	۳	۴	۵
تیم ۱	+۶	-۳	+۵	-۲	+۴
تیم ۲	+۵	-۶	-۴	+۱	-۳
تیم ۳	-۴	+۱	-۶	-۵	+۲
تیم ۴	+۳	-۵	+۲	+۶	-۱
تیم ۵	-۲	+۴	-۱	+۳	-۶
تیم ۶	-۱	+۲	+۳	-۴	+۵

حسن دیگر این روش این است که یک جواب اولیه نیز برای مرحله ۲ (جدول رقبا) ایجاد می کند. به دلیل آنکه بعد از مرحله ی اول یک الگوی میزبان مهمان ایجاد شده و مسئله ی وقفه ها حل شده است، بنابراین مدل پایه ای که در بخش قبل ارائه شد بنا بر شرایط جدید تغییر می کند. فرض کنید مجموعه الگوی ایجاد شده را ps بنامیم و C مجموعه ای از زوج مرتب های سطرهای ps باشد که مکمل یکدیگرند و همین طور مجموعه D ، تیم هایی را نشان دهد که باید الگوی میزبان مهمان مکمل داشته باشند (تیم هایی که از یک استادיום مشترک استفاده می کنند). با در نظر گرفتن متغیرها و نمادهای قبلی و اضافه کردن متغیرهای زیر، مدل ریاضی مسئله ارائه خواهد شد. $F(x, z)$ یک تابع هدف دلخواه است.

¹ - Simulate Annealing (SA)

² - Kirkpatrick et al.

³ - Wright

همانطور که مشاهده می‌شود، در لیگ‌های هفتم و نهم تعداد وقفه‌ها حداقل است، اما در لیگ هشتم اینطور نیست.

جدول ۵. مقایسه‌ی تعداد وقفه‌های لیگ‌های هفتم، هشتم و نهم با جواب بدست آمده از الگوریتم پیشنهادی

زمانبندی‌ها	لیگ هفتم	لیگ هشتم	لیگ نهم	جواب حاصل از الگوریتم پیشنهادی
اثر انتقال به جلو	۳۸۷۶	۶۳۴	۳۸۷۸	۴۰۸

اثر انتقال به جلو: با بررسی دقیق‌تر بر روی تعداد اثرهای انتقال به جلو در لیگ‌های ایران وضعیت بحرانی موجود مشخص می‌شود. به عنوان مثال در لیگ هفتم تیم‌ها ابتدا به مصاف تیم صباباتری می‌رفتند، سپس در هفته‌ی بعد رو در روی تیم سپاهان قرار می‌گرفتند و در هفته‌ی بعد از آن با تیم پیروزی بازی می‌کردند.

هر سه تیم از جمله تیم‌های قدرتمند لیگ بودند و تیم‌های دیگر، بازی‌های سنگینی را در مقابل آنان انجام می‌دادند. مسلماً روند بازی‌ها در درجه اول به نفع پیروزی و در درجه‌ی بعد به نفع سپاهان بود. در آخر فصل نیز نتایج به گونه‌ای بود که تیم پیروزی مقام اول، سپاهان مقام دوم و صباباتری مقام سوم را کسب کردند. البته ادعا نمی‌شود که عامل قهرمانی پیروزی اثر انتقال به جلو بوده است، اما به هر حال بی‌تأثیر نبوده است و بهتر است این نقاط ضعف از لیگ برطرف شوند. در جدول ۶ میزان اثر انتقال به جلو را برای لیگ‌های هفتم، هشتم و نهم در مقابل جواب بدست آمده نشان داده شده است. همان طور که مشاهده می‌شود جواب بدست آمده از الگوریتم پیشنهادی به مراتب بهتر از وضع موجود است.

جدول ۶. اثر انتقال به جلو برای لیگ‌های هفتم، هشتم و نهم و جواب بدست آمده از الگوریتم پیشنهادی.

زمانبندی‌ها	لیگ هفتم	لیگ هشتم	لیگ نهم	جواب حاصل از الگوریتم پیشنهادی
تعداد وقفه	۴۸	۶۴	۴۸	۴۸

با مقایسه‌ی تعداد وقفه‌ها و میزان اثر انتقال به جلو در لیگ‌های مختلف مشاهده می‌شود که در لیگ‌های هفتم و نهم که در آنها از روش ارائه شده در گام اول حل برای بدست آوردن زمانبندی استفاده شده است، تعداد وقفه‌ها حداقل شده است در حالی که اثر انتقال به جلو بسیار زیاد است - میاشیرو و ماتسوی^۲ [۱۶] حدس می‌زنند که جواب تولید شده با این روش، اثر انتقال به جلو را بیشینه می‌کند - و به نظر می‌رسد که در لیگ هشتم مسئولان

همچنین ویلیس و تریل^۱ [۱۵] نیز برای لیگ کریکت استرالیا از این الگوریتم استفاده کرده‌اند. توجه کنید که در این مرحله، به الگوی میزان-مهمان احتیاجی نیست، بلکه تنها هفته‌های هر بازی است که جابه‌جا می‌شوند.

اما این جابجایی‌ها باید طوری صورت گیرند که شدنی بودن مجموعه‌ی الگوها حفظ شود. بنابراین به منظور تولید جوابهای همسایگی در الگوریتم SA، با حفظ شدنی بودن الگوی میزان-مهمان در این دو هفته، بازی‌های این دو هفته با یکدیگر تعویض می‌شوند. دمای اولیه (T_0) در الگوریتم ۴۵۰۰ و تعداد تکرارها در هر دما (T) ۱۰۰ عدد می‌باشد. دما در هر تکرار ۰.۸۵ دما در تکرار قبل می‌باشد. شرط پایان در این الگوریتم تعداد جوابهای تولید شده است.

مرحله ۳: پس از اجرای دو مرحله‌ی قبل برای یک لیگ مجازی و ایجاد یک برنامه‌ی زمان بندی مناسب، نوبت به اختصاص تیم‌های واقعی به برنامه‌های ایجاد شده می‌باشد. این تخصیص باید به گونه‌ای باشد که میزان وقفه‌های مربوط به تیم‌های استقلال و پیروزی حداقل شود. هزینه‌های مربوط به اختصاص هر بازی را نیز می‌توان در این مرحله مد نظر قرار داد. اما با توجه به اینکه اطلاعاتی درباره‌ی C_{ij} ها در دست نیست و حالت پایه‌ای نیز برای مقایسه وجود ندارد، در این مرحله صرفاً معیار وقفه‌ها در نظر گرفته می‌شود. برای حل این مرحله نیز از الگوریتم تبرید شبیه‌سازی شده استفاده شد و پارامترهای آن نیز شبیه به الگوریتم SA استفاده شده در مرحله ۲ می‌باشد. به این ترتیب که ابتدا جواب اولیه‌ی برای تخصیص با در نظر گرفتن تیم‌های مکمل ایجاد شد.

سپس جواب‌های همسایگی با تعویض سطرها تخصیص داده شده به دو تیم که به صورت تصادفی انتخاب می‌شوند، تولید می‌شوند. با این فرض که اگر سطر تیمی مانند سپاهان تغییر کرد، سطر تیم هم‌شهری آن یعنی ذوب‌آهن نیز باید طوری تغییر کند که مکمل تیم سپاهان شود. بدین ترتیب جستجو برای یافتن جواب نهایی انجام می‌شود.

۵. حل مثال عددی

به منظور مقایسه‌ی نتایج بدست آمده با وضع موجود، برنامه‌ی سه دوره‌ی اخیر لیگ برتر ایران (لیگ‌های ۱۸ تیمی) جمع‌آوری شده و بر اساس سه معیار وقفه‌ها، اثر انتقال به جلو و وقفه‌ها برای تیم‌های استقلال و پیروزی مورد بررسی قرار گرفته‌اند که نتایج آن در زیر آمده است.

وقفه‌ها: در جدول ۵ تعداد وقفه‌های ایجاد شده در لیگ‌ها هفتم، هشتم و نهم فوتبال ایران با نتایج بدست آمده از الگوریتم پیشنهادی برای لیگ ۱۸ تیمی فوتبال ایران مقایسه شده است.

^۲ - Miyashiro and Matsui

^۱ - Willis and Terrill

قابل توجهی کاهش دهد. در مرحله سوم نیز الگوریتم SA به کار گرفته شد تا تیم‌های واقعی طوری به برنامه اختصاص یابد که وقفه‌های استقلال و پیروزی کمتر شوند. نتایج حاصله از الگوریتم نشان‌دهنده نتایج بهتر نسبت به مدل‌های مشابه است. به منظور تحقیقات آتی در زمینه برنامه‌ریزی لیگ حرفه‌ای فوتبال ایران، مطالعات عمیق‌تر بر روی ضرایب هزینه‌ی بازی‌ها (C_{ij}) می‌تواند بسیار مفید و مؤثر واقع شود. با استفاده از این ضرایب می‌توان پارامترهای متعددی از جمله در دسترس بودن استادیوم‌ها، در نظر گرفتن شرایط آب و هوایی، لحاظ کردن مسائل امنیتی و ... را در مدل وارد کرد. بدست آوردن این ضرایب احتیاج به همکاری نهادهای مسئول از جمله سازمان لیگ فوتبال ایران، باشگاه‌ها و کارشناسان ورزشی و فنی دارد.

مراجع

- [1] Rasmussen, R.V., Trick, M.A., "Round Robin Scheduling-a Survey", European Journal of Operational Research, Vol. 188, pp. 617-636, 2006.
- [2] Kendall, G., Knust, S., Ribeiro, C.C., Urrutia, S., "Scheduling in Sports: an Annotated Bibliography", Computers & Operations Research, Vol. 37, 2010, pp. 1-19.
- [3] de Werra, D., "Scheduling in Sports". In: Hansen, P. (Ed.), Studies on graphs and discrete programming, North-Holland, Amsterdam, The Netherlands. 1997, pp. 381-395.
- [4] Rosa, A., Wallis, W.D., "Premature Sets of 1-Factors or How not to Schedule Round-Robin Tournaments", Discrete Applied Mathematics, 4: 1982, 291-297.
- [5] de Werra, D., "Some Models of Graphs for Scheduling Sports Competitions". Discrete Applied Mathematics, 21: 1988, 47-65.
- [6] Bartsch, T., Drexl, A., Kroger, S., "Scheduling the professional soccer leagues of Austria and Germany", Computers & Operations Research, Vol. 33, No. 7, 2006, pp. 1907-1937.
- [7] Della Croce, F., Oliveri, D., "Scheduling the Italian football League: an ILP-based Approach", Computers & Operations Research, Vol. 33, No. 7, 2006, pp. 1963-1974.
- [8] Ribeiro, C.C., Urrutia, S., "Scheduling the Brazilian Soccer Tournament with Fairness and Broadcast Objectives", Lecture notes in computer science, Vol. 3867, 2007, pp. 149-159.
- [9] Durán, G., Guajardo, M., Miranda, J., Sauré, D., Souyris, S., Weintraub, A., Wolf, R., "Scheduling the Chilean Soccer League by Integer Programming", Interfaces, Vol. 37, No. 6, 2007, pp. 539-552.
- [10] Rasmussen, R.V., "Scheduling a Triple Round Robin Tournament for the Best Danish Soccer League", European Journal of Operational Research, Vol. 185, 2008, pp. 795-810.

برگزاری مسابقات به منظور کم کردن اثر انتقال به جلو تغییراتی را در برنامه اعمال کرده‌اند که تعداد وقفه‌ها را از حالت حداقل خارج کرده است.

میاشیرو و ماتسوی [۱۶] الگوریتمی برای حداقل کردن اثر انتقال به جلو ارائه کرده‌اند که ادعا می‌شود بهترین جواب‌های موجود برای $(n=18,20)$ است. در مقاله ذکر شده دو جواب برای $n=18$ بدست آمده است که یکی از آنها به سرعت تولید شده و حاصل آن ۴۱۲ است و دیگری جوابی است که بعد از دو روز اجرای برنامه حاصل شده و برابر با ۴۰۰ می‌باشد. در صورتی که زمان اجرای الگوریتم تیرید شبیه‌سازی شده در این مقاله حدود ۱ دقیقه بوده است و در ضمن جستجو به جواب‌هایی محدود شده است که تطابق بین مجموعه‌ی الگو و جدول رقبا را از بین نبرد اما در [۱۶] تنها برنامه‌ریزی بازی‌ها بدون ذکر میزبان یا مهمان مطرح بوده است.

وقفه‌ها برای تیم‌های استقلال و پیروزی: چون این معیار به تعداد تیم‌های تهرانی حاضر در لیگ وابسته است، در نتیجه نمی‌توان آن را برای لیگ‌های مختلف با هم مقایسه کرد. به دلیل اینکه برای تخصیص تیم‌ها در این مقاله از تیم‌های حاضر در لیگ نهم استفاده شده است، بنابراین نتایج تنها با لیگ نهم قابل مقایسه است. جدول ۷ نشان می‌دهد که تعداد وقفه‌ها برای تیم‌های استقلال و پیروزی در جواب حاصل از الگوریتم پیشنهادی از این تعداد در لیگ نهم کمتر است. لازم به ذکر است که تعداد تیم‌های تهرانی حاضر در لیگ نهم ۵ تیم است.

جدول ۷. تعداد وقفه برای تیم‌های استقلال و پیروزی در

لیگ نهم و جواب بدست آمده.

جواب حاصل از الگوریتم پیشنهادی	لیگ نهم	زمان بندی
۷	۸	استقلال
۷	۸	پیروزی

۶. نتیجه‌گیری

در این مقاله مدلی برای برنامه‌ریزی و زمان بندی مسابقات لیگ فوتبال ایران ارائه شد که هدف آن کاهش میزان وقفه‌ها، اثرهای انتقال به جلو و علاوه بر این کاهش میزان وقفه‌ها برای تیم‌های پرتعداد و مورد توجه استقلال و پیروزی بود که معیار آخر برای اولین بار است که در ادبیات این موضوع در نظر گرفته می‌شود. به منظور حل مدل و رسیدن به یک جواب خوب از یک روش سه مرحله‌ای استفاده شد که در گام اول هدف حداقل کردن تعداد وقفه‌ها می‌باشد.

این مرحله با استفاده از یک روش شناخته شده بر مبنای تئوری گراف حل شد. در مرحله دوم با استفاده از الگوریتم فراابتکاری SA، جدول رقبایی ارائه شد که میزان اثر انتقال به جلو را تا حد

- [11] Russell, K., "Balancing Carry-Over Effects in Round Robin Tournaments". *Biometrika*;67: 1980, 127-31.
- [12] Knust, S., Lucking, D., "Minimizing Costs in Round Robin Tournaments with Place Constraints", *Computers & Operations Research*, Vol. 36, No. 11, 2009, pp. 2937-2943.
- [13] Kirkpatrick, S., Gelatt, C.D., Vecchi, M.P., "Optimization by Simulated Annealing", *Science*, Vol. 220, 1983, pp. 671-680.
- [14] Wright, M.B., "Scheduling fixtures for basketball New Zealand", *Computers and Operations Research*, Vol. 33, No. 7, 2006, pp. 1875-1893.
- [15] Willis, R.J., Terrill, B.J., "Scheduling the Australian State Cricket Season using Simulated Annealing", *Journal of the Operational Research Society*, Vol. 45, 1994, pp. 276-280.
- [16] Miyashiro, R., Matsui, T., "Minimizing the Carry-Over Effects Value in a Round Robin Tournament", in: E. Burke, H. Rudova, (Eds.), *Proceedings of the 6th International Conference on the Practice and Theory of Automated Timetabling*, 2006, pp. 402-405.

Archive of SID